

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุป

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่านการอบรมโครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม โดยมุ่งเน้นค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ คือ การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ การประหยัดและออม การมีระเบียบวินัยและการเคารพกฎหมาย การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา และความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ซึ่งประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าได้แก่ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 90 คน ครูผู้สอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 10 คน ปีการศึกษา 2547 โรงเรียนบ้านแป้นพิทยาคม จังหวัดลำพูน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า มี 2 ฉบับ คือ

1. แบบสอบถามพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่าน โครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม สำหรับนักเรียน
2. แบบประเมินพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่าน โครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม สำหรับครูผู้สอน

ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์หาค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าความถี่แล้วนำเสนอข้อมูลโดยใช้ตารางประกอบคำบรรยาย

จากการศึกษาพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่านการอบรมโครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม สรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

ด้านการพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ

ตามความคิดเห็นของนักเรียน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่เฉลี่ยสูงสุด คือ ดูแลรักษาเครื่องใช้ส่วนตัวด้วยตนเอง รองลงมา คือ ตั้งใจเรียนทุกวิชาและติดตามแก้ผลการเรียนในกรณีที่ไม่ผ่าน ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ มีตารางการทำงานประจำวัน สำหรับความคิดเห็นของครูผู้สอน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ช่วยเหลือครอบครัวหารายได้ระหว่างเรียน

รองลงมาคือ ปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมายด้วยความเต็มใจ และเข้าร่วมกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ เอาใจใส่ในการดูแลหนังสืออย่างสม่ำเสมอ

ด้านการประหยัดและออม

ตามความคิดเห็นของนักเรียน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ปิดไฟ / ปิดลม / เครื่องปรับอากาศ เมื่อเลิกใช้ประโยชน์แล้ว รองลงมาคือดูแลรักษาสิ่งของและรู้จักใช้อย่างทะนุถนอม และรับประทานอาหารให้หมดจานทุกครั้ง ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ จัดทำสมุดประจำตัวจดบันทึกค่าใช้จ่ายประจำวัน สำหรับความคิดเห็นของครูผู้สอน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ใช้อุปกรณ์การเรียนเหมาะสมกับงานที่ได้รับมอบหมาย และเปิดไฟฟ้าใช้เท่าที่จำเป็นและปิดทุกครั้งเมื่อเลิกใช้ รองลงมาคือ ใช้เงินอย่างเห็นคุณค่าไม่ฟุ่มเฟือย เลือกซื้อสิ่งของที่จำเป็นเท่านั้น และใช้ทรัพย์สินสมบัติของโรงเรียนอย่างประหยัดและคุ้มค่าตามลำดับ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ ใช้เวลาว่างส่วนใหญ่ศึกษาหาความรู้จากห้องสมุด

ด้านกมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย

ตามความคิดเห็นของนักเรียน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ แต่งกายสะอาดและถูกต้องตามระเบียบของโรงเรียน รองลงมาคือสนใจเรียนไม่หนีเรียนหรือขาดเรียน โดยไม่มีเหตุผล และให้ความเคารพในสิทธิของผู้อื่นในขณะครูสอนหรือให้ทำงานตามลำดับ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ รู้จักกาลเทศะไม่พูดคุยขณะเรียนหรือเข้าห้องประชุม สำหรับความคิดเห็นของครูผู้สอน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ปฏิบัติตามกฎระเบียบของโรงเรียน รองลงมาคือ แต่งกายเรียบร้อยเหมาะสมกับสถานที่และโอกาส และขณะครูกำลังสอนไม่แอบรับประทานอาหารหรือขนมต่างๆ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ อยู่ในห้องเรียนเป็นประจำไม่ออกนอกห้องเรียนโดยไม่จำเป็น

ด้านการปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา

ตามความคิดเห็นของนักเรียน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ทำความเคารพพระภิกษุหรือนักบวช รองลงมาคือ ปฏิบัติตามข้อ

กำหนดหรือข้อห้าม ของแต่ละศาสนา และไปทำบุญหรือประกอบพิธีในวันสำคัญ ตามลำดับ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ สวดมนต์ก่อนเข้านอนทุกคืน สำหรับความคิดเห็นของครูผู้สอน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่โรงเรียนจัดขึ้น รองลงมาคือ ไม่รังแกเพื่อนที่อ่อนแอกว่า และช่วยเหลือเพื่อน เมื่อเห็นเพื่อนได้รับความเดือดร้อน ตามลำดับ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ ดักเตือนเพื่อนนักเรียนที่จะหลงผิดทำให้โรงเรียนเสียชื่อเสียง

ด้านความรักชาติ ศาสน์กษัตริย์

ตามความคิดเห็นของนักเรียน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ร่วมมือในการเลือกตั้งคณะกรรมการนักเรียน รองลงมาคือ ร่วมกิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ และชักชวนผู้อื่นไปใช้สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งตามลำดับ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ จัดป้ายนิทรรศการเนื่องในวันสำคัญต่าง ๆ สำหรับความคิดเห็นของครูผู้สอน พบว่า การปฏิบัติของนักเรียนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยรายการที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ เข้าใจความหมายของเพลงชาติไทยและสามารถร้องได้ถูกต้อง และแสดงความจงรักภักดีต่อชาติโดยการยืนตรงเมื่อมีการชักธงชาติขึ้น-ลง รองลงมาคือ กล่าวคำว่า "ขอบคุณ" เมื่อได้รับของจากผู้ใหญ่ ส่วนรายการที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุดคือ นิยมใช้สิ่งของเครื่องใช้ที่คนไทยผลิตและเผยแพร่ ประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทย

ข้อเสนอแนะ

สำหรับข้อเสนอแนะในการพัฒนาส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม นักเรียนมีข้อเสนอแนะว่า ควรจัดไปทัศนศึกษาสถานนอกสถานที่บ่อย ๆ ไม่ควรจัดกิจกรรมในตอนบ่ายเพราะอากาศร้อนทำให้ไม่มีสมาธิ ครูอาจารย์ ควรปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างให้นักเรียน ระยะเวลาในการอบรมมากเกินไป ควรมีวิทยากรจากภายนอกมาให้ความรู้บ่อย ๆ ควรจัดกิจกรรมให้ต่อเนื่อง ไม่ควรบังคับให้นักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม ควรให้เป็นไปตามความสมัครใจ ควรเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เสนอกิจกรรมบ้าง ควรให้รุ่นพี่ทำตัวให้เป็นตัวอย่างแก่รุ่นน้อง ควรมอบรางวัลการทำมาดีและประกาศหน้าเสาธง โรงเรียนควรมีกิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างรุ่นพี่รุ่นน้องบ่อย ๆ และควรจัดอบรมเฉพาะระดับชั้น ไม่ควรรวมกันทั้งหมดเพราะคนมากเกินไป

ในส่วน of ครูผู้สอนได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรจัดให้มีการอบรมคุณธรรมจริยธรรมในทุกสัปดาห์ และควรมีวิทยากรจากภายนอกมาให้ความรู้ ควรจัดอบรมให้กับนักเรียนในทุกปี

การศึกษาและควรทำให้ต่อเนื่อง ครูอาจารย์ควรเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กในเรื่องการสร้างระเบียบวินัย เช่น การมาทำงานแต่เช้า การทำกิจกรรมหน้าเสาธง ควรให้คณะกรรมการนักเรียน เข้ามามีบทบาทในการจัดอบรมมากกว่านี้ เพราะรุ่นพี่จะได้ดูแลรุ่นน้องต่อไป โครงการวันพระในโรงเรียนน่าจะไปจัดกิจกรรมที่วัดด้วย เพื่อให้นักเรียนได้สัมผัสกับบรรยากาศการทำบุญในวัด และควรมีการจัดประกวดมารยาทไทยในแต่ละระดับชั้น

อภิปรายผล

การศึกษาครั้งนี้ ทำให้ทราบถึงพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่าน โครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ในโรงเรียนบ้านแป้นพิทยาคม ผู้ศึกษาได้พิจารณาเห็นว่า มีบางประเด็นที่สนใจ และที่ควรหยิบมาพิจารณาอภิปรายดังต่อไปนี้

ด้านการพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบ

การที่โรงเรียนบ้านแป้นพิทยาคมจัดโครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน ส่งผลให้นักเรียนได้รับการปลูกฝัง ขัดเกลา โดยมุ่งเน้นในด้านการพัฒนากาย อารมณ์ และสติปัญญาให้อยู่ในภาวะสมดุล ให้เกิดปัญญาในการเรียนรู้ ซึ่งนำไปสู่การเกิดพฤติกรรมที่เหมาะสม การที่เด็กได้รับการขัดเกลา จากครอบครัว ชุมชน สถานศึกษา และกลุ่มเพื่อน เป็นปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการขัดเกลาทางสังคม ที่สุพัตรา สุภาพ (2522, หน้า 80) ซึ่งมองกระบวนการขัดเกลาทางสังคมว่า เป็นกระบวนการทั้งทางตรงและทางอ้อม ที่มนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ ได้เรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนของกลุ่มหนึ่งๆ กำหนดหรือวางไว้ เพื่อเป็นแบบแผนการปฏิบัติ ต่อกัน การที่นักเรียนมีพฤติกรรมด้านการพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียร และมีความรับผิดชอบ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่าหลังจากการเข้าร่วมโครงการดังกล่าว นักเรียนสามารถปฏิบัติตามแนวทางพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม โดยเฉพาะในเรื่องความตั้งใจเรียน การดูแลรักษาเครื่องใช้ส่วนตัวด้วยตนเอง และการตั้งใจเรียนสนใจในการติดตามผลการเรียนของตน และมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย และการเข้าร่วมกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวเป็นการสะสมพฤติกรรมความดีที่นักเรียนมีความสนใจในการทำความดี จนทำให้พฤติกรรมดังกล่าวกลายเป็นความเคยชิน และติดตัวไปสู่การนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ด้านการประหยัดและออม

ในภาพรวม นักเรียนมีส่วนร่วมในการปิดไฟ/พัดลม/เครื่องปรับอากาศ เมื่อใช้ประโยชน์แล้วและการช่วยดูแลรักษาสิ่งของและรู้จักใช้อย่างทะนุถนอม ซึ่งความคิดเห็นของนักเรียนและการสังเกตของครูมีความสอดคล้องกัน โดยทางโรงเรียนได้จัดกิจกรรมธนาคารความดี โดยเปิดโอกาสให้นักเรียนทุกคนได้สะสมความดี และโรงเรียนจะพิจารณานักเรียนที่มีผลการทำความดีตามเกณฑ์และประกาศเกียรติคุณยกย่องชมเชยในโอกาสที่สมควร จึงส่งผลให้นักเรียนปฏิบัติจนเป็นนิสัย เกิดเป็นค่านิยม ซึ่งสอดคล้องกับ สมศักดิ์ คลประสิทธิ์ (<http://www.moe.go.th>) ที่กล่าวว่า สิ่งที่จะกระทบต่อคุณธรรมของคนอย่างหนึ่งคือค่านิยม (Value) ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่ดี เห็นชอบหรือเป็นคุณค่า มีทั้งทางบวกและทางลบ ถ้าคนในสังคมไทยมีค่านิยมที่ดี ก็จะช่วยเสริมให้คนในสังคมพัฒนาจิตใจขึ้นสู่ระดับ “คุณภาพ” มากขึ้น และจะช่วยกันจรรโลงแต่สิ่งที่ดีให้คงอยู่และสืบทอดเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคม นอกจากนี้คุณธรรมยังเกี่ยวข้องกับจริยธรรมซึ่งหมายถึงการแสดงออกของบุคคลที่สอดคล้องกับความดีงามเป็นที่ยอมรับและเป็นที่ต้องการของคนทั่วไป

ด้านการมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย

การปฏิบัติของนักเรียนในด้านการมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมายในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยนักเรียนแต่งกายสะอาดถูกต้องตามระเบียบและสนใจในการเรียนไม่หนีเรียนหรือขาดเรียนโดยไม่มีเหตุผล โดยการที่โรงเรียนได้ดำเนินโครงการประกาศเกียรติคุณนักเรียนที่มีความประพฤติดี และเป็นตัวอย่างที่ดีอย่างต่อเนื่อง ซึ่งโรงเรียนได้เล็งเห็นความสำคัญของการยกย่อง ชมเชย และการเสริมแรงให้แก่นักเรียนในทุกครั้งที่นักเรียนทำความดี เช่นครู-อาจารย์จะทักทาย ปราศรัยด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ ให้กำลังใจและเปิดโอกาสให้นักเรียนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเป็นกันเอง หรือการเยี่ยมบ้านนักเรียนตามโครงการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน 1 /20 ครู-อาจารย์จะพูดคุยเกี่ยวกับปัญหาของนักเรียนรวมทั้งกล่าวยกย่องชมเชยนักเรียนในส่วนที่ดีต่อผู้ปกครองและต่อหน้าของนักเรียน ซึ่งผลดังกล่าวทำให้นักเรียนเกิดความภาคภูมิใจและเกิดกำลังใจในการทำความดี

ด้านการปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา

นักเรียนมีการปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก พบว่า นักเรียนมีสัมมาคารวะต่อพระภิกษุและปฏิบัติตามข้อกำหนดหรือข้อห้ามของแต่ละศาสนา โดยโรงเรียนได้จัดกิจกรรมวันพระในโรงเรียนขึ้น สืบเนื่องจากสภาพปัจจุบันนักเรียนไม่ให้ความสนใจและไม่มีโอกาสในการร่วมกิจกรรมทางศาสนาในวันพระ ด้วยสาเหตุที่โอกาสไม่เอื้ออำนวย ดังนั้นโรงเรียนจึงได้จำลองสถานการณ์วันพระขึ้นในโรงเรียนแทนวัด โดยนิมนต์พระจากวัดใกล้เคียงมาเป็นองค์ประธานให้นักเรียนทำหน้าที่มีคณา และดำเนินกิจกรรมตามหลักศาสนพิธีทุกอย่างและได้เชิญชวนครูอาจารย์ผู้ปกครองและชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งในระยะแรกนักเรียนยังมีความรู้สึกไม่กล้าเข้าร่วมกิจกรรม แต่เมื่อมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเป็นปกติ ก็ทำให้นักเรียนหันมาสนใจในกิจกรรมดังกล่าว และเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ ในช่วงวันสำคัญทางศาสนาที่โรงเรียนจัดกิจกรรมหรือเป็นวันหยุดราชการจะพบว่านักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนอย่างพร้อมเพรียง และชักชวนผู้ปกครองเข้าวัดทำบุญในโอกาสอันควรอีกด้วย จากพฤติกรรมของนักเรียนที่เปลี่ยนไปสอดคล้องกับแนวคิดของ จาตุรนต์ ฉายแสง (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 23 มกราคม 2549) ที่เห็นว่าการเรียนเรื่องคุณธรรมจริยธรรมต้องเรียนจากการดูแบบอย่างชีวิตจริง เพราะการเรียนการสอนแบบบอกเล่า พูดให้ฟัง หรืออ่านอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ ต้องสอนธรรมะท่ามกลางชีวิตจริง ท่ามกลางการปฏิบัติ และปัญหาเรื่องการเข้าถึงแก่นก็สำคัญ เป็นประโยชน์ แต่เรื่องที่จะเข้าใจแนวปฏิบัติในชีวิต การนำหลักศาสนาประยุกต์เข้ากับการใช้ชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องสำคัญ ในเรื่องคุณธรรมจริยธรรมกับการพัฒนาเด็กและเยาวชน ต้องเป็นประโยชน์ต่อตัวเด็กและเยาวชนและต่อสังคม เพราะนักเรียนจะไม่เบียดเบียนผู้อื่นในสังคม นักเรียนจะรู้ว่าควรปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะมีความสุข

ด้านความรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์

นักเรียนมีการปฏิบัติเกี่ยวกับการรักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยนักเรียนเห็นความสำคัญของการร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับชาติ ศาสนา มหากษัตริย์ จะเห็นได้จากทุกครั้งที่โรงเรียนจัดกิจกรรมนักเรียนจะให้ความสนใจ เช่น การเลือกตั้งคณะกรรมการนักเรียน พบว่านักเรียนจะตื่นตัวในการไปใช้สิทธิเลือกประธานนักเรียน และในอีกประเด็นที่น่าสนใจคือ นักเรียนแสดงความรักภักดีต่อชาติ เช่น การยืนตรง เมื่อเชิญธงชาติขึ้นและลง ซึ่งถือเป็นการแสดงออกโดยอัตโนมัติ แสดงถึงการซึมซับภายในจิตใจซึ่งอาจสืบเนื่องจากโรงเรียนได้ให้ความสำคัญ

กับการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญของชาติ โดยให้นักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การเข้าร่วมแสดงความรักภักดี การจัดปายนิเทศ การแข่งขันหรือการประกวดต่าง ๆ

จากประเด็นที่ผู้ศึกษาได้จากการศึกษาครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในโรงเรียน กิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนได้ดำเนินการไปนั้น บางกิจกรรมอาจมีปัญหา บางกิจกรรมก็พบความสำเร็จ แต่สิ่งหนึ่งที่ได้รับก็คือผลของการจัดกิจกรรมในโครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมส่งไปยังนักเรียนโดยตรง ทำให้นักเรียนเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมและนำไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน

ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. เนื่องจากผลการศึกษาครั้งนี้ พบว่าพฤติกรรมของนักเรียนที่ผ่านการอบรมโครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นโรงเรียนควรส่งเสริมและพัฒนาให้ครูและบุคลากรในสถานศึกษามีความรู้ความเข้าใจในแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน

2. ผลจากการศึกษาพฤติกรรมของนักเรียนในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมของนักเรียนดีขึ้น ดังนั้นจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่โรงเรียนอื่นๆ จะนำแนวทางดังกล่าวไปใช้ปรับใช้ในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน

3. ควรมีการประสานงานระหว่างโรงเรียน วัด บ้าน ในการเข้ามามีบทบาทร่วมกันในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ในสถานศึกษา เพื่อให้โครงการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมมีประสิทธิภาพมากขึ้น

4. ควรมีการจัดกิจกรรมพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ให้นักเรียนในทุกระดับชั้นอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง เพื่อเป็นพื้นฐานในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้เป็นไปตามพัฒนาการทางจริยธรรมของนักเรียน

ข. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาพฤติกรรมในด้านคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน โดยให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการประเมินพฤติกรรมของนักเรียน

2. ควรมีการศึกษาพฤติกรรมในด้านอื่นๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความเมตตา กรุณา ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เพื่อนำผลการศึกษาไปวางแผนในการจัดกิจกรรมปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในสถานศึกษาต่อไป